

VEZETÉSTUDOMÁNY A HUMÁNETOLÓGIA TÜKRÉBEN – KUTATÁSI TERÜLETEK –

Kunos István

egyetemi adjunktus, egyéni Ph.D. hallgató
ME Szervezeti Magatartás Tanszék

Vizsgálódásom olyan interdiszciplináris terület kutatására irányul, amely egyrésztől társadalom, másrésztől pedig természettudományos ismereteket és kutatási módszereket igényel. E kettősség ellenére – véleményem szerint – a vezetéstudomány humánetológiai nézőpontból való elemzése racionális alapokon nyugszik.

A cím mögött megbújó fő cél azt hiszem egyikünkől sem túl idegen. Manapság egyre jobban érdeklődünk az emberi természet, a viselkedés, és a társadalom kialakulásának, működésének tudományos vizsgálata iránt. Annál is inkább így van ez, mert mindnyájan szeretnénk megnyugtató válaszokat kapni saját problémáinkra, szűkebb-tágabb közösségeink, munkahelyi szervezetünkkel kapcsolatos, tehát vezetéstudományi szempontból is érintett, megoldatlan kérdéseinkre.

Úgy gondolom, hogy előadásom írásos anyagát többnyire a társadalomtudományban jártas olvasók veszik kézbe, így fontosnak tartom, hogy – mielőtt a kutatási területek részleteibe merülnénk – néhány szóval bemutassam az emberi viselkedés természettudományos vizsgálatát, a humánetológiát.

Az etológia az állatok, a humánetológia az ember fenotípusának viselkedési kategóriáival foglalkozik.

A humánetológia evolúciós tudomány, feltételezi, hogy az emberi viselkedésben óriási szerepet játszik a tanulás, a tradíciók és a kultúra, de azt tartja, hogy a kultúrára való képesség az evolúciós folyamat eredménye, és a lehetséges kultúrák szerkezete, dinamikája is genetikai korlátok között alakul ki. A humánetológia a kultúrát, mint egy viselkedési rendszert fogja fel, szem előtt tartva, hogy a kultúra komponensei tanulási folyamatokban alakulnak ki, de mint viselkedésmintázatok alkalmasak etológiai és evolúciós elemzésre.

Az első humánetológiáról szóló gondolatok az etológia alapítójának, Konrad Lorenznek az írásaiban jelentek meg.

Az etológia, így a humánetológia is, a fajspecifikus, öröklött viselkedésformák vizsgálatát tartja legfontosabb feladatának. Miután a különböző öröklött magatartásformák létezése ténykérdés, vegyünk szemügyre ezek közül néhányat. Sokan úgy gondolták, hogy az egyik legemberibbnek tartott gyermeki viselkedésforma, a mosoly a kultúra hatására alakul ki, lényegében tanult viselkedés. Eibl-Eibesfeldt (1970) és mások vizsgálatából tudjuk, hogy ez nem így van. A vakon és süketen született gyermekek örök csöndben és sötétségben nőnek fel, az imitációhoz semmiféle információjuk nincsen, mégis éppen úgy megjelennek náluk a mosoly és a nevetés mintázatai, mint az egészséges gyermekeken. Az az ellenvetés, hogy ezek a mozgásmintázatok az anya jutalmazó viselkedésének

hatására, afféle természetes kondicionálás során alakultak volna ki, nem állják meg a helyüket. Rendkívül bonyolult mozgásmintázatokról van szó, amelyek pontosan abban az életkorban jelennek meg, mint a normális gyermekeknél, ugyanakkor olyan egyszerű fogásokat, mint például a kanál tartása, ezek a gyerekek csak rendkívül lassan tanulnak meg. Egyértelmű tehát, hogy a mosoly, a sírás, a nevetés, valamint a düh kifejezéseit az ember nem tanulja, ezek öröklött mozgásmintázataihoz tartoznak. Megerősítik ezt a főemlősökön végzett tanulmányok is. A csimpánzanya éppen úgy babusgatja, csókolgatja, ölelgeti kicsinyét, mint az ember. A csók valószínűleg a csimpánzoknál, az orangutánoknál és az embernél is megtalálható "csócsáló etetésre" vezethető vissza. Az anya először jól megrágja az ételt, és azután azt közvetlenül a kölyök vagy gyermek szájába juttatja. Ez a táplálási szokás kisebb, zárt közösségekben ma is megfigyelhető, akár Európában is (Eibl-Eibesfeldt 1989).

A biológiai eredetű viselkedésformák nem korlátozódnak az újszülöttek vagy a gyermekek viselkedésrepertoárjára, hiszen ha ez így lenne, akkor az előzőekben leírt kutatási terv is értelmét vesztené. Eibl-Eibesfeldt és munkacsoportja sokféle, emberek közötti kapcsolatot vizsgált egymástól egészen eltérő kultúrákban. A vizsgálatok egyik célja a "veleszületett" viselkedési minták felkutatása. Ha egy adott mintázatot minden kultúrában megtalálnak, nagyon valószínű, hogy az biológiai alapú, az emberrel veleszületett jegy. Így például egy jellegzetes, minden kultúrában megtalálható viselkedésforma a felismerő homlokráncolás. Ha két ismerős találkozik, egy szemvillanás, a szemöldök felrántása és homlokráncolás jelzi, hogy egymásra ismertek. Ez a viselkedésforma megtalálható az indiánok, az ausztrál őslakosok között éppúgy, mint a nagyvárosi európaiak között, tehát minden bizonnyal jogos Eibl-Eibesfeldt (1989) következtetése, hogy ez egy öröklött mozgásmintázat. A felismerést rendszerint üdvözlés követi, kézfogás. A kezek összeérintése már a csimpánzoknál is az üdvözlő gesztus része. Ha a rangsorban különböző egyedek találkoznak, ez az üdvözlő ceremóniát is befolyásolja. A rangban magasabban álló fél felmagasodik, az alacsonyabb lehajlik.

Az előző példákhoz sorolható az az apró mozdulat is, amikor evés közben körülnézünk. Minden emlős alkalmazza ezt az éberségi aktust. Adaptív értéke nyilvánvaló, hiszen a táplálkozásba mélyedt állatot a ragadozók könnyebben megtámadhatják. Ez a viselkedésforma az emberen is jól megfigyelhető, persze, mint ez más öröklött mozgási sémák esetében is előfordul, akarattal bizonyos mértékig elnyomható. Tehetünk egy próbát! Üljünk be egy étterembe és határozzuk el, hogy amint meghozzák ételünket, többé nem emeljük fel pillantásunkat a tányérról! Eleinte nagyon könnyen fog menni, de egy idő után egyre nehezebb lesz, szorongani kezdünk, és csak erős akarat-koncentrációval tudjuk megakadályozni, hogy ne pillantsunk gyorsan körbe a környezetünkön. Ezt a viselkedést is állati őseinktől örököltük, de a modern életben, ahol már nem sok haszna van, talán észre sem vesszük, hogy élünk vele.

Az itt említett példákat még sorolhatnánk. Természetesen sok olyan viselkedésforma is van, amelyet az ember tanul, a lényeg azonban mégis az, hogy nincsen szakadék az ember és az állat viselkedése között, mint ezt már Darwin (1859) is megállapította.

Kutatási témám, a vezetéstudomány humánetológiai nézőpontból történő vizsgálatánál különösen nagy jelentőséggel bírnak azok a megközelítések, amelyek a humán szocialitásra, a szervezett kereteken belüli együttműködésre, a csoportélet tanulmányozására fókuszálnak.

Az ember csoportéletének tanulmányozásánál mindenképpen abból kell kiindulnunk, hogy az evolúció rendkívül konzervatív természetű. Ha egy fajban valamilyen génszerkezet egyszer kifejlődött, nagyon nehezen szabadul meg tőle, ha egyáltalán megszabadul. Csak azok a gének tűnnek el egy faj génkészletéből az evolúció során, amelyek jelenléte kifejezetten káros az egyedekre.

A génkészlet konzervativitása a magatartásbeli génekre is vonatkozik. Ha egy faj új kihívásokkal találja magát szemben, lehet, hogy módosulnak egyes tulajdonságai, mégis akkor látjuk viselkedési mechanizmusainak teljes szerepkörét a legtisztábban, ha azokat evolúciós fejlődésükben vizsgáljuk.

Nyilvánvaló tehát, hogy az ember csoportviselkedésében döntő szerepet játszik a primáta (főemlős) örökség. A "természeti" ember nem "nemes" vadember volt, nem is egyedül élő, vérszomjas ragadozó, hanem egy fejlett, különleges primáta, ezért az emberi szocialitást végső soron az emberszabású majmokkal összekötő közös ős csoportos viselkedésére lehet visszavezetni.

Azt kell elemeznünk, hogy mi maradt meg és mit adott fel az ember az ősi tulajdonságokból, illetve milyen új tulajdonságokat szerzett az azóta eltelt hatmillió év során. A tulajdonságok mindig kettős, genetikai és környezeti befolyás alatt nyilvánulnak meg. Az állatoknál az ökológiai környezet szerepe a döntő, az ember esetében a kultúra az a környezet, amely viselkedését döntően befolyásolja. Csak akkor végzünk humánetológiai szempontú vizsgálatokat, ha ezeket a tényezőket, mindkettőt, mindig igyekszünk megtalálni és kölcsönhatásukat kimutatni. Ez a szempont adja a humánetológia különlegességét, ezzel járulhat hozzá az emberről –, illetve kutatásaim kapcsán egy speciálisabb területről, a vezetéstudományról – szóló ismereteinkhez.

A pszichológus, a szociológus munkájához legtöbbször elegendő az adott viselkedési mechanizmus struktúrájának felderítése, és nem feltétlenül szükséges annak evolúciós összetevőit is vizsgálni.

A vezetéstudományra irányuló kutatásaim módszerének újszerűsége abban rejlik, hogy az emberi viselkedés tanulmányozására eddig használt technikákon (például: kísérlet, beszélgetés, kérdőív, pszichológiai teszt stb.) túlmenően, sokszor beavatkozástól mentesen, a megfigyelés tárgyát képező személy, csoport(ok) tudta nélkül is gyűjtök adatokat viselkedésükről, így az eredmények objektivitása ("őszintesége") nagymértékben növekedhet.

E két vizsgálati technika együttes alkalmazásával, az eredmények összevetésével, komplex elemzésével remélhetőleg olyan összefüggésekre is fény derül, amelyek egyébként, az előbb említett módszerek külön-külön történő alkalmazása esetén rejtve maradnának.

A humánetológiai vizsgálatok alapján véve a lehető legtágabb értelemben vett emberi viselkedésre irányulnak, így érintik a táplálékszerzéssel, szexualitással, szülői gondoskodással, családdal kapcsolatos területeket is.

Az én feladatom azonban a vezetéstudomány humánetológiai szemléletű vizsgálata, ezért először – a részletesen tanulmányozandó kutatási területek meghatározásához – el kellett végezni egy olyan rendszerezést, amelynek segítségével kiválasztottam azokat a részterületeket, melyek – úgy a vezetéstudomány, mint a humánetológia oldaláról nézve (kölcönösen) – lehetővé teszik mélyrehatóbb vizsgálatok lefolytatását. A szelektáció során egy “kettős, oda-vissza irányuló” ellenőrzéssel, egymás után, lépésről-lépésre sorra vettem azokat a humánetológiában eddig eredményesen feltárt területeket, melyeknek kifejezetten a vezetéstudományra irányuló további, együttes kutatása új, a vezetéstudományban hasznosítható eredményekkel kecsegtet.

Végül hat részterületre bukkantam, melyek három főbb csoportba sorolhatók. A következőkben ezek kissé részletesebb – de a teljesség igénye nélküli, inkább gondolatébresztő jellegű – bemutatására teszek kísérletet.

I. KÖTÖDÉSSSEL KAPCSOLATOS VIZSGÁLATI TERÜLETEK

1. Kontaktusok:

Az emberszabású majmok és az ember legfontosabb közös tulajdonsága a szociális vonzódás. Az ide tartozó fajok egyedei szeretnek fajtársaik közelében lenni és nyugtalanok, ha sokáig egyedül maradnak, különösen fiatal korukban. Határozottan igénylik a testi kontaktus különböző formáit is, a kölykök főként az anya ölelését, a felnőttek pedig a “kurkászást”. Ez a kontaktusforma valamennyi főemlősre jellemző. A kurkászó egyed átvizsgálja társa szőrzetét, eltávolítja belőle a beleakadt idegen testeket, elhalt részeket. A “kurkászott” nemcsak tűri ezt a tisztogatást, hanem kívánja is, a művelet alatt teljesen ellazul, elengedi magát. A majmoknál a kurkászásnak határozott szociális üzenete van, bár a kurkászás legtöbbször kölcsönös, az alacsonyabb rangú hosszabb ideig végzi, mint a magasabb rangú.

Kurkászás szolgál a megbékélésre is, az összeveszés vagy fenyítés utáni engesztelésre, valamint baráti, rokoni kapcsolatok kialakítására és ápolására. A kurkászás tekintélyes időt igényel a főemlősöktől, és a kutatók szerint elsősorban a szociális kapcsolatok kialakítását és ápolását szolgálja. Kimutatták, hogy minél nagyobb a primáta csoport létszáma, az adott faj annál több időt tölt kurkászással.

A testi kontaktust az ember szintén nem csak tűri, hanem kifejezetten igényli is, érintés, kézfogás, simogatás, ölelés, a kéznek a vállon tartása, összesimulás stb. formájában. Felnőttekre is nyugtató hatású az ölelés, a fejre vagy a vállra helyezett kar, ha az domináns személyektől jön. A harmonikus személyiség kialakulásához, fenntartásához bizonyos mennyiségű testi kontaktus minden életkorban szükséges. A kontaktus sohasem egyirányú szociális szükséglet elégíti ki, jótékony hatását a résztvevők mindegyikére kifejti.

Az érintéssel kialakuló kontaktusnak gyakran kommunikatív értéke is van, jelzi a felek közti dominanciaviszonyokat, és a közöttük fennálló érzelmi kapcsolatot.

A kontaktus egy, csak az emberre jellemző formája a többé-kevésbé intim beszélgetés. A humánetológusok “kurkászó beszélgetésnek” hívják azt a fajta

csevegést, amely nem valamiféle konkrét információ átadásának szükségletéből folyik, hanem a jól ismert “mi újság?”, “hogyan vagy?” kérdésekkel kezdődik és tulajdonképpen érzelmi kapcsolatok megerősítésével folytatódik. Dunbar (1996) szerint az emberi csoportok létszáma olyan nagy, hogy ha a szociális kapcsolatokat a régi módon szeretnénk ápolni, akkor az ébren töltött időnk több, mint 40 %-át kurkászással kellene töltenünk. Ehelyett az új viselkedésforma, a kurkászó beszélgetés lehetővé teszi, hogy egyszerre több embert “kurkásszunk” egy jó kis pletykával, másrészt beszélgetés közben csinálhatunk valami mást is, ami nagy időmegtakarítást jelent.

2. Kötődési kapcsolatok:

Egy jellegzetes kötődési kapcsolat a túlnyomórészt férfiakból álló csoportokban jelenik meg és a férfiak között alakul ki. Archaikus társadalmakban a vezetők, a vadászok, a politikát irányítók, a csoport területének védelmét szervezők, a külső konfliktusokban részt vevő harci csoportok tagjai mindig férfiak. Ugyancsak gyakori, hogy a felnőtt férfiak mindennapi tevékenységüket is elkülönülten, együtt végzik, egyes törzsekben kialakult a “férfiházak” intézménye, ahol a férfiak laknak, és ahová a nőknek tilos belépniük. Mind az archaikus, mind pedig a modern társadalmakban megjelennek a titkos férfitársaságok, amelyek egyértelműen a nőktől való elkülönülésen, a férfibarátságon, a domináns csoport szövetségén, hierarchián, agresszió, valós vagy feltételezett hatalmon alapulnak (Tiger 1970).

A modern társadalmak vezető állami szerveiben, a pártok, a vallásos szervezetek vezető testületeiben, különböző klubokban, de még a tudományos életben is kimutatható a férfiak vezető szerepe, szövetsége és egyfajta elkülönülése, bár igen intenzív kulturális nyomás irányul arra, hogy ez megszűnjön, azon feltételezés alapján, hogy ezen elkülönülés által egyfajta férfi elnyomás fejeződik ki, ami alól a nőket fel kell szabadítani. A dolog valójában nem ilyen egyszerű. A vita a feminista mozgalmakkal arról folyik, hogy pusztán tanult, kulturális különbségekről van-e itt szó, vagy pedig mélyebb genetikai tényezők is szerepet játszanak a férfikötődésben, férfidominanciában.

Az evolúciós szemlélet alapján elég egyértelmű a válasz.

A primátákra jellemzőek a hím-hím kapcsolatok, barátságok, szövetségek és a szövetségek által gyakorolt hímdominancia. Az emberi evolúció során úgy látszik, nem jelentek meg olyan szelekciós erők, amelyek ezt az ősi primáta-tulajdonságot kiiktatták vagy legalábbis visszaszorították volna az embernél, sőt a csoportos vadászat, a nemek közötti korai munkamegosztás, később a csoportok közötti háborúk lehetősége tovább növelte a férfi-férfi kötődések funkcionális szerepét.

Azt, hogy a férficsoporthasulásoknak evolúciógenetikai háttere van, a személyiségfejlődésben is ki lehet mutatni. Minden pedagógus ismeri azokat a jelenségeket, amelyek a pubertás környékén a fiúk “bandává” szerveződését kíséri. A bandák lehetnek egészen szerény elkülönülések egy fiúosztályban, és lehetnek az iskolán kívüli, a társadalomból kirekesztődni vágyó gengék is. Ezek összetartó és szervezőerői ugyanazok, mint a felnőtt férfi csoportosulásoknak.

II. CSOPORTRA, CSOPORTSZERKEZETRE VONATKOZÓ VIZSGÁLATOK

1. Csoportszerkezet:

Az antropológiai vizsgálatok az archaikus társadalmakban 30-50 fős bandákról és nagyobb, 300-500 fős, szorosabban összetartozó, azonos nyelvet vagy nyelvjárást beszélő csoportokról, klánokról számolnak be, amelyek még nagyobb létszámú törzsekbe, szövetségekbe is tartozhatnak. Valószínűleg a 30-50 fős banda, néhány család felel meg egy munkacsoportnak, amely általában önállóan tevékenykedik. Dunbar szerint a főemlősök agykérgének térfogata és a csoportméret szoros korrelációt mutat, és ez az embernél kb. 150 fős csoportlétszámot jelent. Ezt a létszámot több, egymást jól ismerő, bizonyos feladatokra, ünnepekre egyesülő rokon bandák létszáma adja, de ennyi volt az átlagléttszáma az első falvaknak is. A kisebb egységek között az átjárás, csatlakozás, elválás is lehetséges. A lényeg az, hogy 30-50 a felső határa annak a fajta csoportosulásnak, amelynek tagjai személyesen, közvetlen közletről, a mindennapi érintkezésben jól ismerhetik egymást. Az emberi csoportszerkezet sokban hasonlít a csimpánzok egyesülő–szétváló partijaira, amelyek azért egyetlen közös territóriumot foglalnak le és a csapat szintjén szorosan összetartoznak, de a mindennapi tevékenységüket laza szétváló–összeálló csoportokban végzik. Az embernél a csoportszerkezet sokkal szorosabbá vált, mint a primátáknál, de egy nagyobb csoporton belül a kisebbek kialakulása, összeolvadása, szétválása itt is gyakori. Caporeal és Brewer (1991) szerint minden kultúrában megjelennek létszámfüggő funkcionális organizációk. Ezek első szintje a “diádok” vagy párosok, amelyben két ember kapcsolódik össze valamiért. Ilyen például a páros munka, a baráti vagy az anya–gyermek kapcsolat, melynek a funkciója egyfajta motoros mikrokoordináció. Ez teszi lehetővé a közös munkavégzést vagy a párok intimitását. A következő szint a munkacsoport vagy a családi csoport, amely 5-6 tagból áll és jellemzője az együttgondolkodás, régen a gyűjtögetés, vadászat, újabban a közös munka érdekében. A következő a banda, a már ismert 30-50 fős létszámmal és közös szociális identitással, amely együtt tartózkodik és alkalmas életének megszervezésére vagy valamilyen nagyobb munka, vállalkozás közös koordinálására. Végül a klán, mintegy 500 fővel, melynek tagjai csak időnként jönnek össze, de megosztják információikat, esetenként erőforrásaikat is egymással, közös nyelvet beszélnek vagy közös szubkultúrát alakítanak ki, közös szimbólumokkal és tolvajnyelvvél.

Ezek a létszámok a modern időkben is jól kimutathatóak a katonaságnál, vállalati, politikai, vallási szervezetekben, és ezeknél is a 30-50 az a létszám, amelyet még közvetlenül lehet irányítani és amelynek tagjai tartós személyes kapcsolatokat építhetnek ki egymással. Minden nagyobb létszámú szervezet már a

csoportok közötti kapcsolatokra épül. Desmond Morris szerint nagyon egyszerűen meg lehet határozni a modern ember optimális csoportlétszámát, ha megszámloljuk, hogy a telefonnoteszünkben hány nevet találunk. Vizsgálódásai szerint a 30-50 fős szoros bandakapcsolat és a 150-es felső határ itt is kimutatható.

2. Szinkronizáció:

Az ember szociális vonzódása következtében kialakuló csoport nem feltétlenül jelentene tartós létezést azok között a körülmények között, amelyekben az emberi evolúció utolsó kétmillió éve lezajlott.

Képzeljük el, hogy fejlett agyú, együttműködésre hajlamos, már csökkent agressziójú, némi kommunikációs készséggel is rendelkező intelligens lényeknek azt kell eldönteniük, hogy éppen mit fognak csinálni. Mindenkinek van valamilyen ötlete, de miután a rangsor nem különösebben merev, nincsen senki, aki akaratát rákényszeríthetné a többiekre. A szociális vonzódás önmagában nem elég valamiféle közös megegyezés létrehozásához. Az ilyen csoport leginkább nem csinálna semmit, vagy szétbomlana, egymással szemben jóindulatú, de a maguk útját járó egyedekre. Úgy tűnik, hogy az evolúció során ez valódi probléma lehetett, mert egy sor olyan élettani és viselkedésszintű mechanizmust, jelenséget ismerünk, amelyeknek épp az a feladata, hogy az egy csoportba tartozó emberek viselkedését tudat alatti vagy tudatos eszközökkel összehangolja, szinkronizálja.

Etológusok körében jól ismert, hogy nagyon nehéz egyetlen elefántot megvizsgálni, vagy testén rádióadót elhelyezni úgy, hogy altatópuskával meglövik. A csoport tagjai az alvó, látszólag élettelen társukat sohasem hagyják magára, hanem felemelt ormánnyal, agresszív magatartással őrzik mindaddig, amíg fel nem ébred. Ha az elefántcsapatból egy egyed elpusztul, a többiek egy darabig izgatottak, szomorúan trombitálnak, majd elkezdnek gallyakat, fákat gyűjteni és beborítják a tetemet. Ugyancsak elefántoknál figyelték meg, hogy ha jártukban – keltükben elefántcsont maradványokra bukkannak, akkor megállnak, összegyűlnek, nagyon izgatottak, ormányukkal felszedik a csontokat és egymásnak adogatva átvizsgálják, majd hosszú idő múlva távoznak. E különös jelenségek magyarázatát még senki sem kísérelte meg, de valószínű, hogy érzelmi megnyilvánulások.

Az ember életében ezeknek az érzelmeknek nagyon nagy szerepük van. Főként annak a biológiai alapú készségnek, hogy a csoport képes az érzelmi szinkronizációra. Ez a mechanizmus arra szolgál, hogy külön megegyezés nélkül a csoport minden tagja lehetőleg azonos érzelmi állapotban legyen, és a többség határozza meg, hogy ez az állapot éppen milyen legyen. Rendkívüli fontossága abban gyökerezik, hogy bármiféle együttműködés, közös munka csak úgy képzelhető el, ha a szükséges akciókról való döntés előtt valamilyen közös érzelmi állapot már kialakult. Nemcsak az érzelmeknek, a viselkedésnek is vannak olyan szinkronizációs mechanizmusai, amelyek jórészt nem tudatosak. Az emberi imitációnál például arról van szó, hogy egyikünk pontosan olyan akar lenni, mint másikunk. Egyáltalán nem tudatosan. Az imitációs készség éppen abban nyilvánul

meg, hogy társaink viselkedését, beszédét, hanghordozását, nyelvi stílár fordulatait, öltözetét, szokásait figyelve anélkül, hogy ezt elhatároznánk, magunk is hasonlóan kezdünk viselkedni, beszélni, öltözködni. Minden, egymással szorosan együtt élő csoportban, kultúrában ez a fajta viselkedésszabályozás fellelhető, jelentős szinkronizáló mechanizmus.

III. DOMINANCIÁRA, DOMINANCIA-VÁLTÁSRA IRÁNYULÓ KUTATÁSOK

1. Agresszió:

Az agresszió alapvető etológiai fogalom. Agresszióról beszélünk, ha azonos fajú egyedek erőszakkal igyekeznek egymást valamilyen erőforrás közeléből eltávolítani, vagy ennek megszerzésében, illetve elfogyasztásában a másikat megakadályozni. Az agresszió igen jelentős biológiai funkciót tölt be az egyes fajok életében. Egyrészt növeli az egyed rátermettségét, mert számára erőforrások elnyerésének lehetőségét biztosítja, másrészt főként csoportosan élő fajok esetében hozzásegít az erőforrások optimális elosztásához a csoporton belül. Agresszió nélkül az állatok kipusztulnának, mert minden állat szaporodási kapacitása sokszorosan múlja felül a rendelkezésre álló erőforrások mennyiségét. Ha nem a legerősebb, élettani szempontból a legrátermettebb egyedek jutnának ezekhez, hanem mindegyik egyformán, akkor rövidesen senkinek sem lenne elég táplálék, még a pusztá életfenntartáshoz sem. Egy farkasfalka az alfa hím és nőstény szaporodási egysége. Minden erőforrás elsősorban az alfákat szolgálja, a többiek csak akkor részesednek, ha felesleg van. Ez az elosztási rendszer azt eredményezi, hogy bőség idején mindenki jóllakik, és egészen minimális az agresszió, szükség esetén viszont lehet, hogy csak néhányan, a legerősebbek, végső esetben csak az alfák esznek. Előfordul, hogy a gyengébbek elpusztulnak, de az alfák teljes erőnlétben láthatnak újra a szaporodásnak és rövidesen pótolják a falka létszámát. Kegyetlen, de nagyon eredményes elosztási mód. Ez teszi lehetővé, hogy a farkasok olyan ökológiai rendszerekben is megéljenek, amelyeknek nagyon változó az erőforrás-ellátottsága, ahol a bőség hónapjait esetleg a szükség hetei vagy hónapjai követik. Agresszió nélkül a farkasok, mint faj, életképtelenek lennének.

A biológiai agresszió fontos magatartásbeli szabályozó mechanizmus, amely valamilyen formában minden magasabb rendű állatban, így az emberben is kimutatható (Csányi 1986). Ha elfogadjuk, hogy az evolúciós fejlődés folyamatos – és ebben ma aligha kételkedik kutatóbiológus – és tudjuk, hogy az agresszió az egész élővilágban elterjedt, érthetetlen csodának kellene tekintenünk, ha éppen az emberből hiányoznának az agresszió biológiai mechanizmusai. A főemlősök agresszív viselkedésformáiban nem nehéz felismerni az ember, különösen a gyermekek hasonló megnyilvánulásait.

Ugyanakkor az emberi agresszióknak is megvannak a humán jellegzetességei, megnyilvánulásai. Az egészen elemi, lényegében biológiai formáktól eltekintve,

megnyilvánulásukban rendkívül változatosak lehetnek. Tanulással az adott kultúra befolyása alatt az emberi biológiai agresszió egészen alacsony szintre szorítható és nagyon magas szintre is emelhető.

Meg kell említeni a kulturális agressziót is, amely a társadalom által szervezett ideologikus konstrukció, amelynek csak nagyon áttételesen van köze a biológiai agresszióhoz.

2. Dominancia, dominancia-váltás:

Az állati agresszió legfontosabb funkciója, az erőforrások elosztása egyben valamiféle szabályozott rendet, rangsort is létrehoz az állati csoportokban. Az emberi csoportokban, ahol az együttműködés, elosztás, és a csere különböző formái megjelennek, a mindennapi élet alapvető mechanizmusaivá fejlődnek a rangsort meghatározó agresszió primitívebb, biológiai formái. Elsősorban a gyerekek között, az informális csoportokban, valamint a társadalmon kívüli életben, mint például a bűnözés, játszanak jelentős szerepet.

A társadalom megszervezésében az agresszió absztraktabb formáit használó mechanizmusok a fontosabbak. Ilyenek például a csoportok tevékenységét szabályozó hatalmi viszonyok, a politika mechanizmusai. Természetesen ezekben is megtaláljuk az ősi, biológiai mozgató rugókat.

Ha hatalom és politika alatt a csoport rendjének fenntartását, a rangsor létrehozását, a konfliktusok minimális erőszakkal történő megoldását, a csoport védelmét, a csoporton belüli koalíciók szervezését és az egymással szövetséges domináns egyedek, valamint a koalíciók dominanciájának kialakítását, és a dominanciarendben változásokat eredményező folyamatokat értjük, ez már az emberszabásúak csoportjaiban megjelenik.

Vadon és fogságban élő csimpánzoknál egyaránt megfigyelték, hogy a hímek kisebb-nagyobb koalíciókat formálnak dominanciájuk érvényesítésére. Bizonyítást nyert, hogy a domináns egyed vagy koalíció nem kizárólag agresszióval éri el a célját, hanem békítéssel, esetenként erőforrások átengedésével, tehát a csoportkohéziót növelő eszközökkel. A csimpánzok számára fontos a csoporton belüli rangsor. A minél kedvezőbb pozíció elnyerésére intelligens taktikákat alkalmaznak, szövetségeket keresnek, szolgálatokat tesznek (de Waal 1982).

Szociális tulajdonság nem létezik rangsor nélkül. Az ember ebben sem kivétel, szociális vonzódása a csoportban kialakult pozíciók, a rangsor elfogadásával és a rangsor minél előkelőbb helyéért, a státuszért való versengéssel együtt jelentkezik.

A rangsor kialakítására, a dominancia elfogadására az embernek is biológiai diszpozíciója van (Tiger és Fox 1971). Ez a főemlős genetikai örökségen alapul. Lényeges különbség azonban, hogy az emberi rangsor dinamikus és párhuzamosan differenciált, ami azt jelenti, hogy ugyanabban a csoportban különböző rangsorok létezhetnek egymás mellett a hozzáértés különböző köreiben.

Például egy falusi közösségben nem biztos, hogy az asztalosok rangsorában legelső személy a legjobb népi táncos is egyben. Szintén az emberi csoportokra jellemző, hogy a rangsor kialakításának nem az egyetlen módja az agresszió, hanem lényeges szerepet játszanak a vezetői kvalitások is. Aki jobban tud konfliktusokat megoldani, csoportaktivitásokat kezdeményezni, összetartani, vezetni a csoportot bizonyos akciókban stb., az kerül a rangsor előkelőbb helyeire. A vezetőkhöz történő vonzódás lényeges a rangsor kialakításában. A karizmatikus vezetőt többféle sajátság jellemzi: valamilyen speciális, figyelemfelkeltő pozitív tulajdonság; esetleg valamilyen félelmet keltő vonás, ami csak esetenként nyilvánul meg, de rejtve mindig megvan; kedvesség, sajátos férfias báj, vitalitás és energia, valamint az a képesség, hogy mindig a figyelem központjában legyen (Goetze 1977).

A vezetői tulajdonságok szerepe már az óvodákban is megfigyelhető. Gyermekcsoportokban a rangsorban elől lévő gyermekek – a majmoknál is ismert módon – a “figyelem fókuszában” vannak (Chance 1967). Jól kimutatható a közfigyelem felkeltésére irányuló tendencia pózolás, verbális kommunikáció, öltözködés stb. segítségével (Eibl – Eibesfeldt 1979). Ezek a gyerekek indítják el a játékokat, közbeavatkoznak a vitákban, támogatják a gyengébbet és pátyolgatják azokat, akik rosszul érzik magukat. Az “alacsonyabb rangúak” megközelítik őket, segítséget kérnek, beszélnek hozzájuk és tárgyakat mutatgatnak nekik (Hold 1977). Ha a rangbeli pozíció vitatott, a barátok támogatják egymást. Normális, stabil helyzetben a rangelsők a gyengébbeket segítik, – a csimpánzhoz hasonlóan.

Az embernél a rangsor kialakítására irányuló etológiai készséget a szabálykövetés tulajdonsága emeli új szintre. A csoportban kialakuló pozíciók csak a legprimitívebb csoportokban felelnek meg a fizikai erőnlét rangsorának. A nyelvvel, kultúrával bíró embercsoportokban a magasabb pozíciókat ideák, viselkedési szabályok határozzák meg. A csoport vagy törzs vezetőjének nem kell fizikailag megküzdeni pozíciójáért, mert a vezetővel kapcsolatos idea olyan szabályokat tartalmaz, amelyek a pozíció megszerzését és megtartását pontosan szabályozzák.

A fentiekben túlmenően még hosszasan lehetne taglalni például a dominancia váltást, vagy a brutális és a szabály dominancia jellemzőit, mechanizmusuk együttes megjelenésének, sajátosságainak szervezeti és társadalmi következményeit, ezt azonban az itt rendelkezésre álló keretek sajnos nem teszik lehetővé.

Néhány szót a jövő kutatásairól.

Az előzőekben bemutatott, három csoportba sorolt, hat részterület fogja tehát azon mélyreható vizsgálódások tárgyát képezni, amely a későbbi kutatásaimat alapjában véve meghatározza. Ennek során először arra fogok választ keresni, hogy az egyes területek hogyan, milyen formában és mértékben, illetve milyen szituációkban nyilvánulnak meg kifejezetten szervezeti körülmények között, a vezetéstudományban értelmezett fogalmak világában. Az így kapott eredmények pedig azoknak a további, speciális kutatásoknak az alapját teremtik majd meg, melyek konklúziói szintetikus megállapítások előtt is kaput nyithatnak.

Bízom benne, hogy az egyes kutatási területek vizsgálata kapcsán születő eredmények túlmutatnak majd a két tudományág külön-külön történő vizsgálatából levonható következtetéseken.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Csányi Vilmos: **Az emberi természet – Humánetológia**
Vince Kiadó Kft. Budapest, 2000.
- [2] Konrad Lorenz: **Az “orosz kézirat”**
Cartafilus Kiadó, Budapest, 1998.